

не впливають із засновку, умови. В основі комунікативно-прагматичного парадоксу лежить референційна неоднозначність об'єктів. Парадокс може бути заснований на розбіжності ілюкутивних сил співрозмовників.

Перспективи дослідження вбачаємо в створенні галереї сатиричних мовних портретів персонажів романів «Дванадцять стільців» і «Золоте теля» І. Ільфа і Є. Петрова.

Ключові слова: *контраст, протиріччя, протилежність, антитеза, оксюморон, парадокс.*

УДК 821.161.2-311.1.09Процюк

Л. В. Даниленко

ПАМ'ЯТЬ НЕ МОЖЕ ПОМИРАТИ: ОСМИСЛЕННЯ КАРАЛЬНОЇ ПСИХІАТРІЇ В СРСР У РОМАНІ С. ПРОЦЮКА «ТРАВМ НЕ МОЖНА ПОМИРАТИ»

Стаття присвячена темі пам'яті про боротьбу за національну свободу українців у 70-х роках ХХ століття, представленій в романі С. Процюка «Травм не можна помирати». Головним аспектом аналізу є реконструкція радянського минулого, зокрема жахливих системних заходів органів влади проти громадян, які відстоювали свою національну ідентичність. Особлива увага надається художньому осмисленню такого явища як покарання «інакодумців» лікуванням у психіатричних медичних закладах.

Ключові слова: *радянське минуле, реконструкція пам'яті, сучасна проза, авторський стиль, каральна психіатрія.*

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-23-22-30

Реконструкція пам'яті про життя в СРСР надзвичайно актуальна, позаяк спонукає до усвідомлення травм минулого: комуністичних практик створення нового типу людини «homo sovieticus», нівелювання національної ідентичності, встановлення стосунків між громадянином і державою через слухняність, провину, страх, покарання. Інтерес до минулого викликаний усвідомленням новітніх загроз у розбудові незалежності України, адже особливо небезпечними російсько-реваншистськими намірами.

Пам'ять як категорія історіографії, психології, філософії, мистецтва й культури є предметом жвавого обговорення в українському науковому дискурсі. Беручи до уваги напрацювання відомих теоретиків пам'яті (А. Ассман, П. Нора та ін.), учені розглядають формування колективної пам'яті в складних суспільно-історичних умовах, специфіку місць пам'яті, зв'язок пам'яті з історією тощо. На цих засадах ґрунтується вивчення радянського періоду в Україні. Дослідження вітчизняних істориків О. Бажана, Ю. Каганова, А. Киридон, О. Коляструк, Л. Крупник роз'яснюють механізми формування уніфікованого суспільства в СРСР, описують специфіку повсякдення, розсекречують документи, які доводять злочинну сутність комуністичної влади. Усе це необхідно для аналізу пам'яті про радянське минуле в художній літературі.

Вагомими для осмислення минулого є видання творів радянських політ'язнів. Це заборонена в роки «застою» і видана за кордоном у 1979 році книга Л. Плюща

«У карнавалі історії» (останнє перевидання в Україні 2018 р.); спогади С. Глузмана «Малюнки по пам'яті або Спогади відсидента» (2012 р.), мемуари та публіцистика В. Овсієнка «Світло людей» (перевидання 2018 р.). На роз'яснення особливостей тоталітаризму в СРСР спрямовано заходи Українського інституту національної пам'яті, освітньо-пізнавальний проект «Машина часу» на 5 Каналі з ведучим О. Криштопою, дискусії науковців на конференціях і семінарах.

Досвід пережитого (переслідування, залякування, арешти, ув'язнення в таборах і тюрмах тих, хто протистояв радянській системі) довгий час не належав до активної колективної пам'яті. Історична правда була засекречена в архівах, замовчувалася свідками та майже не передавалася нащадкам. Але й не зникла безслідно. «Унаслідок затемнення майбутнього, що накладається на затемнення минулого, яке назавжди від нас відрізане, ми приречені на пам'ять», – стверджував П. Нора (Нора, 2014, с. 17). Повернення пам'яті – ознака суспільства, яке розвивається. Травми часу болючі, але їх потрібно проговорювати. «Ми не можемо змінити минулого, але можемо його переосмислити, і, залежно від того, який сенс ми вкладаємо в історію, визначається майбутнє», – стверджував один із найвідоміших дисидентів, політв'язень радянських психлікарень Л. Плющ (Плющ, 2018, с. 29). Трагічні сторінки нашої історії розкриті й усвідомлені ще не достатньо, а міт радянського минулого в сучасному сприйнятті ще продовжує формуватися.

Реконструкція життя в СРСР є вагомим тематичним пластом української літератури ХХІ ст. Письменники керуються потребою показати руйнівні впливи на світогляд, культуру, ідентичність українців, що й зараз виявляються в так званій «совковій» сутності певної частини населення. Літературознавці (В. Даниленко, Ю. Ганошенко, Т. Качак, Я. Поліщук, О. Пухонська), досліджуючи тексти про радянський час у контексті постколоніального синдрому сьогодення, спираються на інші гуманітарні науки, насамперед на історіографію. Про свою книгу «Літературний вимір пам'яті» О. Пухонська пише: «Ця лектура вчергове про історію, яка крізь призму літературного тексту трансформується в категорію людського досвіду» (Пухонська, 2018, с. 3–4). У художніх творах сучасних авторів «зароджується процес перепрочитання тоталітарної пам'яті через індивідуальний, родинний, етнічний досвід і виявлення закоріненої в ній національної травми» (Пухонська, 2018, с. 5). Тож історичний та біографічний методи дають можливість проаналізувати минуле, особливості фіксування його в пам'яті та трансформацію в літературі.

Правда про арешти, залякування, нагляди КДБ в роки «застою» важка для художньої інтерпретації, адже, крім пізнання, вона потребує активізації уявлень і відчуттів. Питання українського дисидентства повно розкриті в книгах «Музей покинутих секретів» О. Забужко (2009) та романі про Василя Стуса «Заборонений» С. Дзюби й А. Кірсанова (2019). Український спротив у Радянському Союзі епізодично згадується в романах «Кляса» П. Вольвача (2004), «Збирачі туманів» О. Ільченка (2016), «Троща» В. Шкляра (2017), «Вбивство п'яної піонерки» С. Оксеника (2018), «Зламани сходи» Б. Крамера (2019). Вартим уваги в обговорюваному контексті є роман С. Процюка «Травам не можна помирати» (2017).

Мета статті – на основі роману С. Процюка «Травам не можна помирати» проаналізувати художнє відтворення українського національного спротиву тоталітаризму в СРСР, жаклих системних методів покарань «інакодумців» органами КДБ. Для виконання мети передбачається виконання таких завдань: 1) дослідити художнє трактування реальних явищ минулого, зокрема покарання лікуванням у психіатричних медичних закладах; 2) схарактеризувати особливості авторського

стилю С. Процюка в зображенні дійсності; 3) пояснити роль образів та ідей твору в проекції на новітню українську історію.

У книзі С. Процюка описані події 70-х років у радянській Україні, а саме нищення інтелігенції, яка в умовах тотального контролю відстоювала мову, культуру й духовність свого народу. Автор викриває систему морального й фізичного тиску на тих, хто підозрювався в антирадянській діяльності. С. Процюк узяв на себе тяжкий обов'язок розповісти правду про каральну психіатрію, що застосовувалася в СРСР для ізоляції й покарання дисидентів. Художня версія шокуючої історичної дійсності підтверджується матеріалами свідчень Л. Плюща, який пройшов випробування каральною психіатрією, розсекреченими матеріалами судово-медичних експертиз відомих дисидентів, зокрема Миколи Плахотнюка, що провів у психлікарнях дванадцять років.

Спираючись на історичну правду й використовуючи художні механізми, С. Процюк створив образ часу з нелюдськими рисами. У рецензії на роман Т. Качак зазначила: «Мало хто, обираючи для своїх текстів антиколоніальні теми, проблеми національного спротиву й боротьби, діяльності «літературного бомонду», зважуються висвітлювати їх настільки відкрито, викривально, гостро, глибоко й безкомпромісно у психологічному, філософському, історичному ракурсах, як це робить С. Процюк» (Качак, 2017).

Твір по-різному сприйнятий критиками. Якщо Т. Качак звертає увагу на авторське вміння «вражати правдою» (Качак, 2017), то І. Котик вбачає схематичність сюжету, тенденційність «внутрішнього життя персонажів», обтяженість «публіцистичними пасажами» (Котик, 2018). К. Савенко схвалює ідейну спрямованість роману, наголошуючи, що він «підкине чимало тем для філософських роздумів». Водночас дослідник зважає й на недоліки – плутанину в розгортанні сюжету й персонажах (Савенко, 2017). «Розлога часова медитативність медіатора-Процюка неунікно повторювальна й самоповторювальна, що подекуди шкодить художності чи «втомлює» всезнаючого реципієнта», – пише О. Юрчук (Юрчук, 2018). Але розуміючи знаковість книги в умовах боротьби за українську ідентичність, дослідниця додає: «Візійний простір 70-х від Степана Процюка є важливим» (Юрчук, 2018).

С. Процюк народився 1964 року на Львівщині. Його батько – колишній радянський політв'язень. Родинну трагедію письменник несе через усе своє життя. Пошуки правди про каральну психіатрію спонукали до створення роману «Травам не можна помирати». Твір тим і важкий, що події в ньому вірогідні. Відтворюючи історію, автор змодельовав збірні образи й узагальнив процеси, але не відійшов від правди.

Медично-тюремні заклади, що стали художніми локаціями подій твору, – конкретні об'єкти, які існували насправді. Їхні фактичні назви у не змінені. Це психлікарня імені Сербського в Москві – «найстрашніше місце для інакомислячих» (Криштопа, 2016). та спецпсихлікарня МВС СРСР у Дніпропетровську. Відомо, що в 60–80-х рр. ХХ ст. психіатричні торттури над людьми використовувалася в політичних цілях задля «захисту інтересів держави та суспільства» (Криштопа, 2016). С. Процюк детально описав методи лікування, медичні препарати, діагнози, розповів про «уповільнену шизофренію» – «хворобу», яка встановлювалася як вирок не через стан здоров'я, а через звинувачення в злочині. Письменник безкомпромісно й нещадно викриває огидні дії комуністів. У програмі «Машина часу» він говорить: «Те, що я читав, те, що мені говорили про дніпропетровську психіатричку – це було за межею зла. Там людина практично не могла вижити...» (Криштопа, 2016).

Жертва психлікарні в романі – поет Максим Томиленко. Його доля трагічна, як долі інших героїв, що борються з тоталітарною системою (Олександр Світлий

потрапляє в тюрму, Учитель Микола Комарницький вчиняє самогубство). Постаць Максима з його поглядами й поведінкою сприймається як антитеза до колоніального свавілля в комуністичній державі. Внутрішній світ поета характеризується так: *«Максим Томиленко вже кілька літ відчував, що не завжди хоче жити. Він не хоче жити так, як пропонує державна машина. На кожному кроці висять ідоли на портретах, яким треба поклонятися. Із міст і сіл роблять величезну червону церкву. А звичайні церкви закривають»* (Процюк, 2017, с. 14). С. Процюк повідомляє про формування особистості персонажа, пошук ним однодумців, відчайдушність у боротьбі за національну свободу. Максима арештували через кілька днів після сутичок біля пам'ятника Тараса Шевченка в Києві у знаковий день 22 травня. Описані події максимально наближені до реальних. Історик О. Бажан пише: *«Традиція вшанування пам'яті Тараса Шевченка 22 травня (у річницю перепоховання Кобзаря в Каневі на Чернечій горі) навпроти головного корпусу Київського університету в 1960–1970 рр. перетворилася на своєрідну громадську маніфестацію на захист рідної мови, національної культури, власної історії. Заходи з ушанування національного генія, які супроводжувалися співанням «Заповіту», читанням віршів, пронизаних любов'ю до України та закликами до соціального визволення, дедалі більше викликали стурбованість ідеологічних структур правлячого режиму»* (Бажан, 2012, с. 46, 47). Постаць поета Томиленка уособлює національний дух, що потерпає від тоталітаризму. За сюжетом Максима звинувачують в антирадянській агітації та пропаганді і спроваджують у психіатричну лікарню з підозрою на *«гострий психоз на ґрунті української мови»* (Процюк, 2017, с. 94).

Радянська психіатрія, зображена С. Процюком, – це державний каральний механізм. Приголомшує методичність «усмирення» і наукова обґрунтованість безчинств. Автор зображує реальних людей, не змінюючи їхніх прізвищ. Професор інституту ім. Сербського Снежневський – *«світло радянської психіатрії і почесний член багатьох наукових товариств світу, що патологічно толерантні, як і належить психіатрам, є талановитим гедоністом»* (Процюк, 2017, с. 96). Лунц теж професор психіатрії, але ще й полковник КДБ. Відтворюючи цей образ, С. Процюк наголошує на жахливому поєднанні в ньому моралі й маразму, прогресивності й здичавілості: Професор Лунц *«із московського заможного роду..., є інтелектуальним обличчям радянської психіатрії, яка протистойть тлінному впливу прогнилого Заходу... Він найдужче любить проводити експерименти над психікою хворих, щоб вивчати межі терпіння й різні особливості реакцій на тортури»* (Процюк, 2017, с. 96). Риси персонажів збігаються із характеристиками Л. Плюща: *«Якщо Лунц, і про це свідчать його родичі, був сам по собі патологічною особою..., то Снежневський починав порядною людиною... Що зробило його теоретиком репресивної психіатрії?... Це спокуса науковця, який відкрив «млявоплинну шизофренію» та її біохімічний компонент (?)»* (Процюк, 2017, с. 37). Характеристика персонажів у «Травах...» посилює трагічність дійсності. Асоціативність, увиразнення окремих рис зовнішності двох професорів, дозволяють підкреслити їхню безпощадність і дикунство: Лунц має *«широчезний жаб'ячий рот»* (Процюк, 2017, с. 96), а рот Снежневського вужчий і *«він може менше заковтнути ворогів СРСР»* (Процюк, 2017, с. 100).

Вияв жорстокості показано і в намірах та вчинках інших працівників психлікарні. Лікар Дурбачов має офіцерське звання, він капітан. Цікавиться феноменом фанатизму й ненавидить *«цих вальтонутих»* (Процюк, 2017, с. 221). Санітар Петя – колишній кримінальник. *«... Любив штрикати пацієнтів шилом, безпощадно бити. Декого примушував ставати на коліна, щоб вилизувати йому взуття...»* (Процюк, 2017, с. 223). Образи персонажів, що представляють каральну медицину, виключно антагоністичні.

У романі «Травам не можна помирати» викрито жахливі розробки репресивної психіатрії, спрямовані на покарання вільнолюбства українців. У поета Максима Томиленка професор Снежневський підозрює *«шизоид с острыми психотическими усложнениями на почве бредовой идеи так называемого украинского языка»* (Процюк, 2017, с. 98). Лунц, ознайомившись із віршами жертви, додає: *«Здесь шизофрения и, возможно, маниакально-депрессивный психоз на почве украинского языка, вместе взятые. Он даже нам отвечает по-украински и требует переводчика, так что...»* (Процюк, 2017, с. 99). Остаточний діагноз *«пацієнта»* – *«вялотекущая шизофрения»* (Процюк, 2017, с. 100), що визначалось як вирок *«особливо небезпечним злочинцям Країни Рад»* (Процюк, 2017, с. 108). В епізоді допиту прототипом М. Томиленка, схоже, став політ'язень М. Плахотнюк. Л. Крупник пише: *«Досить красномовним є акт судово-психіатричної експертизи Плахотнюка: «Психическое состояние: испытываемый во время беседы держится подчеркнуто свободно, с чувством собственного достоинства. В категорической форме отказывается вести беседу на русском языке, заявляя при этом, что передать свои мысли и переживания он может только на украинском языке, поэтому настаивает на присутствии на беседе переводчика»* (Крупник, 2019).

Образ психіатричної лікарні – знакове місце, де розвиваються події, загострюються конфлікти, вимальовуються характери. Це образ-символ, що уособлює нестерпні випробування тих, хто бореться з системою, а також свавілля інших – представників системи.

Психіатрична лікарня в Дніпропетровську є важливою часопросторовою структурою. Посилена увага тут на деталях: візуальних (*«вицвілі кумачеві стяги»* (Процюк, 2017, с. 108), *«портрет лисого вождя»* (Процюк, 2017, с. 108); та слухових (*«жіночі завивання», «кількаповерхові лайки», «кокетливі пісеньки»* (Процюк, 2017, с. 95), *«крик тортурованого, який... заповзав у всі лікарняні закамарки»* (Процюк, 2017, с. 109)). У своїх мемуарах-автобіографії Л. Плющ описав дуже схожі картини: *«Хтось голосно співає матірну пісню. Інший так само голосно співає іншу, ще соромітнішу»* (Процюк, 2017, с. 613). Образ психлікарні в романі – це модель хворого радянського суспільства з запущеним механізмом ламання людської волі через тортури. Художні деталі зосереджують увагу на знакових моментах. Електрична лампочка в ізоляторі, куди помістили Максима Томиленка зразу ж по прибуттю на *«лікування»*, – це образ-палач. Помітна динаміка цього образу, його вплив на становище пацієнта-в'язня: *«Час починає втрачати свої чіткі обриси, зливаючись із простором в одне світило над головою – лампочку»; «Максимові здавалося, що лампочка... зараз розсиплеться на друзки. А кожна друзка буде впиватись у його голову»* (Процюк, 2017, с. 94–95). Автору вдалося передати дикунську сутність медичного закладу, прийняти нестерпними відчуттями, які переживають герої.

Розповідь про *«лікування»* і стан *«хворих»* передає психологічне напруження, наростання страху. Утримуючи канву реальності, С. Процюк все ж щадить уяву читача. Зображення наруги над тілом людини близькі до ліро-епосу про лицарську смерть. Дійсність сприймається у контрасті піднесеного й ницого: *«Чинилося щохвилини насильство над крихкістю тіла і щохвилини розп'яття позатілесного»* (Процюк, 2017, с. 108); *«Витискали очі з зіниць. Може, ті очі бризнуть зараз на сіро-білуваті санітарські халати»* (Процюк, 2017, с. 109); *«Величезний шприц із розмаху вгатився у вихудне Максимове тіло. В'язень засіпався усім тілом і якимось дивно застиг...»* (Процюк, 2017, с. 110). Експресивні епітети, інверсія, метафори, риторичні фігури співзвучні з ідейним задумом – гідність протиставляється приниженню.

Цікавою художньою формою є сон Максима. Переданий він на межі зіткнення духовного й диявольського. Снівся допит, який проводив лікар-полковник Дурбачов.

Кат заради знуцання одягнув вишиванку і приніс портрет Шевченка. Передаючи стан в'язня, С. Процюк вдається до алюзії на легендарну історичну постать Байди Вишневецького: *«Обколотий і блідий як стіна, він був швидше подібний до напівтрупа... Але Николай Іванович майже вірив, що всіляка націоналістична сволота звідкись черпає сили й може, як Байда на гаку ще розповідати анекдоти під тортурами»* (Процюк, 2017, с. 156). Хлопець справді кинувся на полковника, бо той змушував плювати на Шевченка. Картини сну Максима динамічні, вони доповнюють сутність головних подій і розкривають психологію персонажів. Це відповідає художнім принципам поезики сновидінь. Смісловий ланцюг Максим – Шевченко – Дурбачов чітко представляє складові світу в стані боротьби за певні цінності. До форми сну письменник звертається не раз. Це дає змогу акцентувати увагу на смислах із різних ракурсів, зняти напругу в надто загострених моментах сюжету.

С. Процюк демонструє контрасти, чітко відділяючи світле від темного, добро від зла. Душевний і фізичний стан Максима перебуває на межі неминучої загибелі та відчайдушної боротьби. Коли хлопця розпинали голого за руки й ноги на ліжку, він не здавався і вкусив санітара. Останні моменти життя Максима, його внутрішні відчуття і змученість тіла протиставляються навколишньому світу: *«Розіп'ятий на ліжку, він лежав у крихітному холодному ізоляторі... Думки скажено плуталися. Максим уже нічого не хотів і нічого не боявся... Його стогін міг збудити цілу планету, якби на ній було більше співчуття»* (Процюк, 2017, с. 225). Автор чутливо передав святість та жаль, що традиційно супроводжують християнську жертвність. Максим помирає. Його смерть великомученицька: *«Над небом сірого радянського міста поволі сходила сумна одинока зірка»* (Процюк, 2017, с. 225). Поетика картини смерті дуже точно характеризує час у його розвитку. Місто символізує безперспективність та історичну ганьбу, а зірка – несумісність добра із цим містом, перемогу правди та її вічність.

У своїх спостереженнях С. Процюк часто вдається до публіцистичності. Він доказово інформує про злочини радянської влади, коментує факти. Імпульсивність роздумів посилюється риторичними запитаннями, іронією, антитезою, уявною неточністю, фразеологізмами. У такій манері розповідається про жахливу сутність психлікарень: *«Дніпропетровська спеціальна психіатрична лікарня це була ще ні найстрашнішою, ні найбільшою: провінція і в джунглях є провінцією. Загалом у СРСР чи двадцять, чи тридцять таких місць – хто ж може назвати точну цифру? Кажуть, що інакодумців там буває від десяти до двадцяти відсотків»* (Процюк, 2017, с. 220). Такі публіцистичні доповнення необхідні для підтвердження емоційних реакцій і художніх характеристик у творі.

Роман С. Процюка «Травам не можна помирати» порушує проблеми приниження людської гідності каральними засобами КДБ та протистояння цій силі незнищеного українського духу. Події, покладені в основу твору, – це художньо осмислені реальні історії, підтверджені документалістикою. Жорстоку правду про минуле в СРСР, зокрема становище українців, які прагнули національної свободи, вдалося показати завдяки особливостям авторської стилістики (використанню фольклорних мотивів, алюзій, сновидінь, екскурсів), публіцистичності на основі документалістики.

Твір «Травам не можна помирати» викриває антигуманний винахід комуністичної влади – каральну психіатрію. Художньо-стильові засоби роману трактують травму покоління вірогідно, чітко й безкомпромісно. Водночас відвертість і ліризм спрямовані на висловлення авторських душевних переживань і співчуття до трагічної жертвності українців. Твір С. Процюка на часі, оскільки радянські практики насилля, на жаль, у ХХІ столітті починають проявлятися в країнах пострадянського простору. Особливо вражають світ події в Україні й Білорусі.

Проблематика роману «Травам не можна помирати», його ідеї та стилістика є сутнісними в комплексному вивченні радянського минулого в новітній прозі. Дослідження художньої реконструкції пам'яті в українській літературі має продовжуватися.

Бібліографічний список

- Бажан, О., 2012. Ушанування пам'яті Тараса Шевченка в Києві в 1960–1970-х рр. (на матеріалі Галузевого державного архіву Служби Безпеки України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1, с. 45–68.
- Качак, Т., 2017. Радянські 70-ті: конфлікти й катастрофи людської душі у знаковому романі Степана Процюка. *Буквоїд*, [онлайн] 25 вересня. Доступно за : <<http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2017/09/25/071413.html>> (Дата звернення 05.10.2020).
- Котик, І., 2018. Дещо про любов у часи колабораціонізму. *Zbruc*, [онлайн] 5 березня. Доступно за : <<https://zbruc.eu/node/77291>> (Дата звернення 05.01.2020).
- Криштопа, О., 2016. Каральна психіатрія: як шістдесятникам в СРСР приписували уявну шизофренію. *5 канал*, [онлайн] 18 жовтня. Доступно за : <<https://www.5.ua/suspilstvo/karalna-psykhiairiia-yak-shistdesiatnykam-v-srsr-grupusuvaly-uvnu-shyzofreniiu-128684.html>> (Дата звернення 24 січня 2020).
- Крупник, Л., 2019. Каральна психіатрія та її жертви. Як розправлялися з дисидентами в добу «розвиненого соціалізму». *Український інститут національної пам'яті*, [онлайн] 11 березня. Доступно за : <<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/karalna-psyhiatriya-ta-yui-zhertvy-yak-rozpravlyalysya-z-dysydentamy-v-dobu-rozvynenogo-socializmu>> (Дата звернення 19.01.2020).
- Нора, П., 2014. *Теперішнє, нація, пам'ять*. Переклад з французької А. Рєпи. Київ : КЛІО.
- Плющ, Л., 2018. *У карнавалі історії : Свідчення*. Переклад з російської Д. Матіяш. Київ : Комора.
- Процюк, С., 2017. *Травам не можна помирати*. Київ : Легенда.
- Пухонська, О., 2018. *Літературний вимір пам'яті*. Київ : Акдемвидав.
- Савенко, К., 2017. «Травам не можна помирати», або Незагоєна рана українського народу. *Друг читача*, [онлайн] 28 листопада. Доступно за : <https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/51196/> (Дата звернення: 07.01.2020).
- Юрчук, О., 2018. Про трави, яким не можна помирати. *Буквоїд*, [онлайн] 06 квітня. Доступно за : <<http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2018/04/06/075313.html>> (Дата звернення 07.01.2020).

References

- Bazhan, O., 2012. Ushanuvannia pamiati Tarasa Shevchenka v Kyievi v 1960–1970-kh rr. (na materiali Haluzevoho derzhavnoho arkhivu Sluzhby Bezpeky Ukrainy) [Honoring the memory of Taras Shevchenko in Kyiv in the 1960s and 1970s (based on the materials of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine)]. *From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1, pp. 45–68. (in Ukrainian).
- Kachak, T., 2017. Radianski 70-ti : konflikty u katastrofy liudskoi dushi u znakovomu romani Stepana Protsiuka [Soviet 70's : conflicts and catastrophes of the human soul in the iconic novel by Stepan Protsyuk]. *Bukvoid*, [online] September 25. Available at : <<http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2017/09/25/071413.html>> (Accessed 05.01.2020). (in Ukrainian).

- Kotyk, I., 2018. *Deshcho pro liubov u chasy kolaboratsionizmu* [Something about love in the days of collaborationism]. *Zbruc*, [online] March 5. Available at : <<https://zbruc.eu/node/77291>> (Accessed 05.01.2020). (in Ukrainian).
- Krupnyk, L., 2019. *Karalna psykhia triia ta yii zhertvy. Yak rozpravlyalysia z dysydentamy v dobu «rozvynenoho sotsializmu»* [Punitive psychiatry and its victims. How to deal with dissidents in the era of “developed socialism”]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*, [online] March 11. Available at : <<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/karalna-psyhiatriya-ta-yiyi-zhertvy-yak-rozpravlyalysya-z-dysydentamy-v-dobu-rozvynenogo-socializmu>> (Accessed 19.01.2020). (in Ukrainian).
- Kryshchak, O., 2016. *Karalna psykhia triia : yak shistdesiatnykam v SRSR prypysuvaly uia vnu shyzofreniiu* [Punitive psychiatry : how the sixties in the USSR were attributed to imaginary schizophrenia]. *Channel 5*, [online] October 18. Available at : <<https://www.5.ua/suspilstvo/karalna-psykhia triia-yak-shistdesiatnykam-v-srsr-prypysuvaly-ua vnu-shyzofreniiu-128684.html>> (Accessed 24.01.2020). (in Ukrainian).
- Nora, P., 2014. *Teperishnie, natsiia, pamiat* [*The present, the nation, the memory*]. Translated from French by A. Riepa. Kyiv : KLIU. (in Ukrainian).
- Pliushch, L., 2018. *U karnavali istorii : Svidchennia* [*In the Carnival of History : Testimony*]. Translated from Russian by Dzvinky Matiiash. Kyiv : Komora. (in Ukrainian).
- Protsiuk, S., 2017. *Travam ne mozhna pomyraty* [*Grasses cannot die*]. Kyiv : Lehenda. (in Ukrainian).
- Pukhonska, O., 2018. *Literaturnyj vymir pamyati* [*Literary dimension of memory*]. Kyiv : Akademydav. (in Ukrainian).
- Savenko, K., 2017. «Travam ne mozhna pomyraty», abo Nezahoiena rana ukrainskoho narodu» [“The grasses cannot die”, for an Inescapable wound to the Ukrainian people]. *Druh chytacha*, [online] November 28. Available at : <https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/51196/> (Accessed 07.01.2020). (in Ukrainian).
- Urchuk, O., 2018. *Pro travy, yakym ne mozhna pomyraty* [About herbs that can't die]. *Bukvoid*, [online] 06 April. Available at : <<http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2018/04/06/075313.html>> (Accessed 07.01.2020). (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 29.10.2020.

L. Danylenko

**MEMORY CANNOT DIE: UNDERSTANDING
OF CRIMINAL PSYCHIATRY IN THE USSR
IN S. PROTSIUK'S NOVEL “THE GRASS CANNOT DIE”**

Reconstruction of the USSR's life memory is extremely relevant, as it awakens awareness of the past traumas: the realities of the Soviet everyday life (standardization, patience, adaptation) and the cruel destruction of any attempt to uphold national identity. The interest in this topic is caused by the understanding of the modern problems in the development of the Ukrainian independence, especially in times of Russian military and ideological aggression.

The works about the Soviet past appear in the Ukrainian literature one by one. Writers are driven not by the desire to immerse themselves in nostalgic memories of childhood or adolescence, but by the need to expose the destructive impact on the worldview, culture, language of the Ukrainians, and ultimately on our statehood.

The article is devoted to a topic of memory about the struggle for the national freedom of the Ukrainians in the 1970's, which is represented in S. Protsiuk's novel "The grass cannot die". The main focus of the analysis is the reconstruction of the Soviet past, the horrific systematic methods of the authorities against citizens who asserted their national identity in particular.

Special attention is paid to the artistic comprehension of such phenomenon as punishment of «dissenters» by treatment in psychiatric medical institutions. The representation peculiarity of «punitive psychiatry» which is little known for the general public is traced. The author shows how real events of the past are reflected in the artistic text. She briefly analyzes the work of former Soviet political prisoners, including L. Pliushch's memoir "At the Carnival of History". At the center of the study is the image of a psychiatric hospital in Dnepropetrovsk. It is a contrast to the figure of the Ukrainian poet Maksym Tymilenko, a victim of punitive psychiatry.

The author's ability to show the authenticity of events, the inner state of the characters and the surrounding circumstances are analyzed. Ideological and semantic role of the work is specified as a reminder of the past heroes, of the difficult way to fight for Ukraine, of its spiritual heritage.

The author of the article proves that S. Protsiuk's novel opens the tragic pages of the past and dispels myths about the well-being of the Ukrainian nation in the USSR. Problematic issues of the work, its ideas and appropriate stylistics are essential in the complex study of the artistic vision of the Soviet past in contemporary prose.

Key words: *Soviet past, memory reconstruction, contemporary prose, author's style, punitive psychiatry.*

УДК 821.162.1-31.09

В. В. Дуркалевич

АВТОТЕМАТИЧНИЙ ДИСКУРС ДИЛОГІЇ АНДЖЕЯ ХЦЮКА «АТЛАНТИДА» І «МІСЯЦЕВА ЗЕМЛЯ»

У статті досліджено систему автотематичних висловлювань як важливий структурний елемент спогадової діалогії А. Хцюка «Атлантида» й «Місяцева земля». Розглянуто питання складних і багатовимірних зав'язків між літературою, тожсамістю і місцем. Показано, у який спосіб і за допомогою яких стратегій література працює зі складним досвідом втрати.

Ключові слова: *автотематизм, автонарація, пам'ять, спогад, тожсамість, місце, травма, стереотип.*

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-23-30-35

Постановка проблеми. Польська еміграційна література після 1939 року витворила власні механізми концептуалізації категорій, пов'язаних із розмаїтими вимірами функціонування тожсамості. Показовими у цьому плані є тексти авторів, що походять із локальних спільнот культурного пограниччя, до якого, за О. Лінкевич, належить й довоєнна Східна Галичина. Такі культурні пограниччя з'являються, на думку згаданої дослідниці, у результаті довготривалих взаємин різних етнічних груп